

for more careful and detailed consideration of the problem of communication and mutual understanding of different peoples and cultures.

Conclusion. Having analyzed the scientific and methodological literature on the topic "the Role of a foreign language in intercultural communication", we can conclude that knowledge of foreign languages is one of the means of intercultural communication and adequate interaction with representatives of other cultures. This is due to at least three reasons. First, a foreign language, as an academic discipline, performs a humanistic function of developing creative and logical qualities of a person; secondly, knowledge of the language at a sufficient level of communication in today's interconnected and interdependent world allows you to establish business contacts between specialists; and, third, the removal of language barriers significantly expands the range of opportunities for both employment and education abroad.

To achieve understanding in intercultural communication, the participants must not only master the grammar and vocabulary of a language, but also to know the cultural component of word meaning, the realities of foreign culture because the concept of intercultural communication inherent equitable cultural cooperation of representatives of different linguocultural communities, given their uniqueness and originality.

References:

1. Leşukov A. E., Unda S. İ. *Teoria i praktika mejkülturnoi komunikasii v sovremennom obşestve // Molodoi uchenyi. [Theory and practice of intercultural communication in modern society // Young scientist.]* - 2016. - № 7.5. - S. 90-91.-uchebnoe posobie
2. Potemkin M. A., Unda S. İ. *Teoria i praktika mejkülturnoi komunikasii. Bibliograficheskoe opisaniye: Molodoi uchenyi. [Theory and practice of intercultural communication. Bibliographic description: Young scientist.]* - 2015. - №10.5. - S. 49-50.-uchebnik
3. Grigorev, B. V. *Mejkülturnaia komunikasia / Mejkülturnye komunikasii / B. V. Grigorev, V. İ. Chumakova. - M.: İzd-vo : Petropolis, 2008. - 404 s.-uchebnik*
4. Şarafutdinova N. S. *Röl inostrannogo iazyka v nauchnoi, profesionälnoi i mejkülturnoi komunikasii: mejdunarodnaia konferensia aspirantov i molodyh uchenyh (Ülänovsk, 19 aprelä 2011 g.): sbornik nauchnyh trudov / [Intercultural Communication / Intercultural communications / B. V. Grigoriev, V. I. Chumakova. - Moscow: Publishing House : Petropolis] pod red. N. S. Şarafutdinovoi-Ülänovsk: UIGTU, 2011. - 155 s. - ISBN 978-5-975-0814-6.-stätä*
5. Ter -Minasova S. G. *İazyk i mejkülturnaia komunikasia / S. G. Ter -Minasova. - M.: İzd-vo MGU, [Language and intercultural communication / S. G. Ter -Minasova. - Moscow: Publishing house: MSU] 2008. - 352 s. - ISBN 978-5-211-05472-1.-monografiya*
6. Karniskaia, T. V. *Mejkülturnaia komunikasia [cross-cultural communication] / T. V. Karniskaia. M.: İzdatelstvo Grevsova, 2012. - 400 s. - ISBN 978-985-6954-46-0.-stätä*
7. Golovleva, E. L. *Osnovy mejkülturnoi komunikasii [Basics of intercultural communication]/ E. L. Golovleva. - M.: izdatelstvo: Feniks, 2008. - 224 s. - ISBN 978-5-222-12473-4.-stätä*
8. Bogolübova N.M. *Mejkülturnaia komunikasia i mejkülturnyi obmen: uchebnoe posobie. posobie [Intercultural communication and intercultural exchange: textbook. Manual] / N. M. Bogolübova, İu. V. Nikolaeva. - SPb. İzdatelstvo "SPBK", 2009. - 416 s. - ISBN 978-5-903983-10-0.-uchebnik*

МРНТИ 16.21.41:

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.38>

Сумабекова Г.,¹ Қасым Б.²

^{1,2} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗІРГІ ЗЕРТТЕУ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ЕТІСТІКТІ ЛЕКСИКАСЫ

Аңдатпа

Мақалада етістік – ұлттық болмыстың ерекшелігін көрсететін ең үлкен категория екені, семантикалық табиғаты сөз болады. Бұл сөз табы өзінің лексика-семантикалық жүйесі мен, грамматикалық құрылымы тұрғысынан әртүрлі реңкке ең бай, көлемді және әртүрлі күрделі тілдік бірліктер қызмет етеді. Етістік сөздің сапалық белгісісін анықтай отырып, оның қалпын, әрекетін, семантикалық өрісінің кеңдігімен, сонымен қатар функционалды-прагматикалық қызметінің жан-

жақтылығымен өлшенеді, семантикасымен айқындалады. Бұл ерекшелік тілдік категория ретінде оның мағыналық, функционалдық мүмкіндігін күшейте түседі. Осы тұрғыдан етістіктің жеке семантикалық топтарының семантика-функционалды мүмкіндігін зерттеу, қарастыру маңызды болып саналады. Мақалада *сөйлеу* – адам санасының басты белгісі ретінде зерделенеді. Сөйлеу мен сананың пайда болып, біртін деп қалыптасуын тек биологиялық жағдайлардан емес, ең бастысы қоғамдық-әлеуметтік, тарихи факторлармен байланысты қарастырылады. Когнитивті лингвистиканың негізгі ұғымдары “ғалам бейнесі” “ғаламның тілдік бейнесі” “когнитивтік модель немесе ғалам моделі” талданады. Ұлттық дүниетаным құндылықтарын жинақтаушы тірек ұғымдар: *сөйлеу*- етістігінен көрінеді. Сөйлеу етістіктері – тілдің лексикалық қорын байытатын тілдік бірліктер, оның мағыналық құрылымын, семантикалық дамуын когнитивтік және семантикалық аспекіден зерттеудің маңызы зор.

Түйін сөздер: Етістік, мағына, сөздің ішкі мағыналық құрылымы, лексика-семантикалық топ, түбірлес сөздер, сөзжасамдық ұя

Suambekova G.,¹ Kasym B.²

^{1,2} *Kazakh National Pedagogical University named after Abay,
Almaty, Kazakhstan*

VERBAL VOCABULARY OF THE KAZAKH LANGUAGE IN THE CONTEXT OF MODERN RESEARCH

Abstract

The article deals with the study of linguistic means of expressing verbs on the material of the modern Kazakh language. The verb is the largest category reflecting the national peculiarities of the language both in terms of the lexical-semantic system and grammatical structure; it acts as the richest and most diverse unit of language. Verbs differ in their lexico-semantic diversity, functional richness and denoting state, actions, their lexical-semantic distribution is more varied. From this point of view, the study of the semantic and functional capabilities of individual lexical and semantic groups of the verb becomes important. In this paper, we study approaches to the definition of verbs of speech, we propose our own working definition: all verbs are called verbs of speech. The article considers it as a lexical-semantic group, studies verb semantics and offers a theoretical justification for a systemic cognitive approach to describing the meaning of a verb of speech. Describe the ways of categorizing reality in the intra-word and inter-word verb paradigms. The authors analyze existing classifications of verbs of speech and propose their own classification based on the difference in semantics.

Keywords: Verb, meaning, internal form of the word, lexico-semantic group, single-root word, word-formation nest

Суамбекова Г.,¹ Касым Б.²

^{1,2} *КазНПУ имени Абая,
Алматы, Казахстан*

ГЛАГОЛЬНАЯ ЛЕКСИКА КАЗАХСКОГО ЯЗЫК В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация

В статье рассматривается исследования языковых средств выражения глаголовна материале современного казахского языка. Глагол является самой большой категорией, отражающей национальные особенности языка как с точки зрения лексико-семантической системы, так и грамматического строя, выступает в роли самой богатой и различной единицы языка. Глаголы по своему лексико-семантическому многообразию, функциональному богатству отличаются и обозначающих состояние, действия, их лексико-семантическое распределение более различна. И с этой точки зрения, изучения семантико-функциональных возможностей отдельных лексико-семантических групп глагола приобретает важное значение. В данной работе изучаются подходы к определению глаголов речи, предлагается собственное рабочее определение: глаголами речи

называются все глаголы, В статье рассматривается как лексико-семантическая группа, изучению глагольной семантики и предложить теоретическое обоснование системному когнитивному подходу к описанию значения глагола речи. Охарактеризовать способы категоризации действительности во внутрисловных и межсловных глагольных парадигмах. Авторы анализируют существующие классификации глаголов речи и предлагают собственную классификацию, основанную на различии семантики

Ключевые слова: Глагол, значение, внутренняя форма слова, лексико-семантическая группа, однокоренное слова, словообразовательное гнездо

Кіріспе. Етістік – ұлттық болмыстың ерекшелігін көрсететін ең үлкен категория. Бұл сөз табы өзінің лексика-семантикалық жүйесі мен, грамматикалық құрылымы тұрғысынан әртүрлі ренкке ең бай, көлемді және әртүрлі күрделі тілдік бірліктер қызмет етеді. Етістік сөздің сапалық белгісісін анықтай отырып, оның қалпын, әрекетін, семантикалық өрісінің кеңдігімен, сонымен қатар функционалды-прагматикалық қызметінің жан-жақтылығымен өлшенеді, семантикасымен айқындалады. Бұл ерекшелік тілдік категория ретінде оның функционалдық мүмкіндігін күшейте түседі. Осы тұрғыдан етістіктің жеке семантикалық топтарының семантика-функционалды мүмкіндігін зерттеу, қарастыру маңызды болып саналады. Етістік парадигмалық және синтагмалық тұрғыдан әртүрлі моделдер мен функцияны білдіреді, осы тұрғыдан олардың бір-бірімен байланысын анықтау өте маңызды. Осы қатарда *сөйлеу етістіктері* өзінің ерекшелігімен назар аударады. Сөйлеу етістіктері өзінің мағыналық құрылымының күрделілігімен, лексика-семантикалық көпқырлығымен, функционалдық қызмет байлығымен басқа етістерден ерекшеленеді.

Әдістеме. Түркі тілдеріндегі етістікті функционалды, коммуникативті-прагматикалық, когнитивтік аспектіден қарастыру бүгінгі күн талабынан туындайды. Қоғамдық сұраныспен сәйкес міндеттердің бірі – тілдік таңбаның *емантикалық-мағыналық, семантикалық өріс* жағына қатысты мәселелер. Тілдік бірліктердің мағыналық семантикалық табиғатын зерттеу оның мағынасы мен функционалды-прагматикалық қызметі, қолданыс заңдылықтарын тереңірек тануға мүмкіндік береді және тілдік бірліктердің негізгі қызметімен байланысты заңдылықтарды ашуға жол ашады.

Нәтиже. Жалпы сөзжасам, оның ішінде етістік морфологиялық, құрылымдық тұрғыдан зерттелгені белгілі. Осымен байланысты жалпы түркілік қабатқа жататын ортақ ескерткіштері тілінде етістік негізгі сөз табы ретінде өзіндік морфологиялық құрылымымен, семантикалық белгілерімен ерекшеленеді. Себебі, сол кезеңдердің өзінде етістік дамыған функциялық тұлғалар жүйесі бар сөз табы болды. Көне түркі жазба ескерткіштері қазіргі түркі халықтарына ортақ мұра екендігін түркітанушылар мойындайды. Қазақ тілінің тарихын түркі тілдері тарихынан бөліп алып қарастыруға болмайды. Өйткені ортақ түркілік дереккөздер – орхон-енисей, көне және ортағасырлық жазба ескерткіштері және түркі ғалымдарының еңбектері, сол сияқты ХҮІІІ-ХІХ ғғ. Еуропа мен орыс ғалымдарының зерттеулері туралы академик А.Н. Кононовтың “История изучения тюркских языков в России” атты кітабында толық мағлұмат беріледі [1, 215-242]. Түркологтардың грамматикалары туралы Т. Қордабаев “Түркология және қазақ тіл білімі” атты еңбегінде де баяндалады. [2, 114-117].

Туынды сөздер, етістіктер туралы ғылыми деректер мен мағлұматтар М.Қашқари зерттеулерінен бастау алады. Тілші “Диуанилұғат ит-түрк” атты еңбегінде түркі тілдерінің грамматикалық ерекшеліктерін салыстырып, мағыналық белгілерін анықтап, ерекшелігі туралы құнды пікір қалдырған. М.Қашқари түбір мен туынды сөздердің ерекшеліктерін бөліп көрсетіп, олардың мағыналық және тұлғалық құрылымын анықтап, түбір мағынасының кеңдігін саралайды [3]. Себебі Көне түркі сөздігі (ДТС), Э.Севорянның көптомдық этимологиялық түркі тілдеуінің сөздігі де осы М.Қашқари сөздігінің негізі жатыр.

Белгілі түркітанушылар Н.К. Дмитриев [4, 132-201], Н.А. Баскаков етістіктің лексика-семантикалық топтарын анықтап, олардың сөзжасам үдерісіндегі қызметін сипаттады [5, 352-387].

Сөйлеу етістіктерінің орыс тіл білімінде, түркітануда, сонымен қатар ғалымдардың назарында болды. Түркітануда етістіктердің мағыналық жіктелуі жайлы бастапқы сипаттама мағлұмат берген Н.К. Дмитриев башқұрт тіліндегі етістіктерді төрт мағыналық топқа бөледі: *қозғалу, іс-әрекет, сөйлеу және ойлау* етістіктері [4].

Тілдің семантикалық табиғатын зерттеу оның мәні мен жасалу заңдылықтарын, прагматикалық қызметін тереңірек тануға жол ашады, сонымен қатар бұл тілдің негізгі функционалдық қызметімен тікелей байланысты. Кез келген тілдік бірлікті (сөйлеу етістіктері) зерттеу – тілдің лексикалық қабаты, грамматикалық құрылысы, тілдік категорияларға қатысты грамматикалық мағынасын айналып өте алмайды.

Етістікті лексиканының тілдік жүйедегі орны оның жасалуына негізгі тірек ретінде қолданылатын түбірлердің қызметімен айқындалады. Түркі тілдеріне ортақ етістікті түбір сөздік қордың негізі саналатындықтан, барлық түріктанушылар мен тілші зерттеушілердің түбірдің дыбыстық құрамы, мағыналық құрылымы, сөзжасамдық қасиет, даму мүмкіншілігі, семантикалық өрісі туралы айтқан пікірлеріне талдау жасай келе, түркі түбірі туралы ұғымды толық әрі дәл беретін ғылыми еңбектер дәлел. Туынды сөздің семантикалық құрылымын білу үшін міндетті түрде оның сөзжасамдық ұяға қатысты екені белгілі және оның ішкі мән-мазмұнын ашады. Бұл жөнінде белгілі ғалым **Вайсгербер** бірінші кезекте тілдің когнитивті қызметін көре білді. Сөздің сандық және сапалық мәнін білдіретін сөздің ішкі формасы (ВФ) екенін атайды [6]. Кез келген тәсілмен жасалған туынды сөздің мағынасы *себебенші негіз, уәж* арқылы жасалады. Осымен байланысты профессор Б.Қасым ғылыми тұжырымдарында туынды сөздің семантикалық құрылымын анықтауда сөздің ішкі мағыналық құрылымның қызметі зор екенін көрсетеді. Тілші “Күрделі аталым жасалымы: когнитивті-дискурстық ұстаным атты монографиясында «...аталым үрдісі табиғатында үш текті (үштік жүйе) мәнінің, яғни түрлі фактордың өзара жиынтығынан құралады: *біріншісі* – аталатын шындық болмыс (денотаттық өріс), *екіншісі* – таңбалаудың гносеологиялық белгісі – танымдық бейне, қоршаған дүниенің таным үрдісі арқылы тілдік көрінісі (сигнификаттық өріс), *үшіншісі* – атау (таңбалау, үлгілеу, графикалық тұлға) [7].

Н.З.Гаджиева мен А.А.Коклянованың “Глаголы речи в тюркских языках” атты зерттеуінде етістіктердің сөйлеу үдерісіндегі мағыналық ерекшеліктер лексика-семантикалық және лексика-грамматикалық тұрғысынан сипатын түсіндіреді [8].

Талқылау. Қазақ тіл білімінде семантика мәселесі ғылыми негізде кеш зерттелді десек те, қазақ ғалымдарының еңбектерінде бұл мәселе мүлде ескерусіз қалды деуге болмайды. Қандай да бір тіл бірлігінің қызметі мағыналық өлшемге сүйенетіні белгілі. Мағына барлық тіл бірліктеріне бірдей қызмет етеді. Сол себепті де қазақ тіл білімінде морфология, лексикология (лексикография, диалектология, фразеология, этимология т.б.), синтаксис салалары бойынша жазылған еңбектерде семантика мәселесі қарастырылмады дей алмаймыз. Қазақ тіл біліміндегі жоғарыда аталған алдыңғы буын ғалымдарынан басқа да ғалымдар семантика мәселелеріне көңіл аударып жүр. Семантика теориясы мен тарихи семасиология мәселелері Ә. Қайдар, Е. Қажыбек, М. Оразов, Ж. Манкеева, А. Салқынбай, Б. Қасым, Ш. Жалмаханов еңбектерімен байланысты. Б. Сағындықұлы “Қазақ тілі лексикасы дамуының этимологиялық негіздері” атты еңбегінде сөздердің мағыналық дамуын диахронды әдіспен зерттей отырып, силлобофонема (түбіртек) теориясының негізін салды [9, 295]. Б. Қалиев пен А. Жылқыбаева “Сөз мағыналарының негіздері” атты еңбектерінде мағынаға қатысты жалпы ұғымдардың барлығын санамалап көрсетіп, жеке-жеке нақты түсініктер береді. Сөз бен ұғым, сөз бен мағына, ұғым мен мағына сияқты түсініктердің арақатынасын ашып көрсетеді. Сондай-ақ сөз мағыналарының түрлерін және құрылымын анықтайды [10, 109]. А.Салқынбай тарихи сөзжасам мәселесін семантикалық аспектіден қарастырады. Еңбекте атау, мағына, ұғым категорияларының табиғатына талдау жасалады, сондай-ақ түбірлес сөздердің семантикалық құрылымы, архисема, өзексема, негізгі сема, ортақ сема, арнайы сема деңгейлері анықталады [11]. Ғ. Хасанов “Сөздің лексикалық мағынасының құрылымы” деп аталатын кандидаттық диссертациясында қазақ тіл біліміндегі сөз мағынасының зерттелуін шартты түрде үш кезеңге бөліп көрсеткен. Бұл жұмыста лексикалық мағынаның денотаттық, сигнификаттық, коннотаттық, эмоциялы бөліктерінің табиғаты арнайы зерттеледі [12].

М.Д.Чертыкова: “Рассмотрение семантических особенностей и системных отношений в лексике целесообразнее вести на примере глагола, что обусловлено его сложностью, значимостью, центральной ролью в предложении и тексте. Лексика представляется сложной структурно-организованной системой, многосторонним и в то же время целостным объектом, проявляющимся в форме таких лексических объединений, как поле, лексико-семантическая группа” - дей келе, “Человеческая речь представляет собой психолингвистический процесс, форму существования человеческого языка. Речевыми средствами субъект передает свои мысли, эмоции, восприятие окружающей действительности. ...Они обозначают важную сторону человеческой деятельности – речевой акт, характеризуя его разные аспекты.” деп тұжырымдайды [13, 249]. Осы пікірден тілдік бірліктердің ішіндегі етістіктің өрісі, семантикалық ерекшелігі мен жүйелік арақатынасын қарастыру арқылы олардың күрделі, мәніжағынан мәтінде негізгі басты рөлді атқаратындығы айтылады. Сонымен қатар ол адам баласы тілінің өмір сүру формасы. Сөйлеу құралы арқылы субъекті өзінің ойын, эмоциясын, шындық болмысты қабылдауын білдіреді.

Сөйлеу етістіктерінің құрамындағы өлі түбірі бар туынды етістіктер жатады: *айт-→ ай+т* сказать, *ағыт-ақ+ыт* развязывать т.б. бұл мысалдарда жеке дербес қолданылмайтын өлі түбір етістіктерден жұрнақ арқылы туынды түбір етістіктер жасалған. Ол жұрнақ салт, сабақтыға бейтарап түбірден сабақты етістік жасау қызметін атқарған. Бұл тілдік деректер етістіктің мағынасын қалыптастыру қызметінде жұмсалған жұрнақтар болғанын көрсетті. Жалпы тілдік деректерде жұрнақтар салт етістіктерді сабақтыға я керісінше айналдырып отырған.

Сөйле=ет.1.*тіл қату, айту*; Қозғалып, *сөйлеп*, ойнап, тірі жатып, Өлем деп жас өмірден күдер үзу(М.Жұмабаев).2.*пікір білдіру*. Мен орыс халқы атынан *сөйлеп тұрмын*. 3.әңгімелеу. – *Сөйле*, Петя!-деп қойды Жәнібек(Қ.Жұмабаев. Көкейкесті.)4.*ойды ауызша түрде баяндау*. Адамзатқа не керек: Сүймек, сезбек, кейімек, Харекет қылмақ, жүгірмек, Ақылмен ойлап *сөйлемек* (Абай,Тол.жин.). 5.*өлең-жырға айналдырып, шешен тілмен ағытыла баяндау*.Алдарыңда аянбай, Шыныменен *сөйлесем*, Сіздерге, жұртым, ұнармын(Базар жырау.Шығ.) [ҚӘТС].

Сөйлеңкіре = ет. *сөйлей түсу, айтыңқырау, сөз алды, жиында сөйледі; сөйлесу, пікір алысып, әңгімелесу; сөйлес қылу*(жөн сұрау, ақылдасу), *сөйлесіп көрді*(әңгімелесіп, пікірін байқады, тіл тартты); *сөйлестіру*(кездестіріп, жолықтырып, пікір алыстыру, әңгімелестіру).

Сөйлесу, әңгімелесу, кеңесу, тілдесу, пікірлесу, жауаптасу, мәслихаттасу, сұхбаттасу. *Отырыс жасап, өзара пікір алысу, ой бөлісу*. Ендігі жайды басты бір адаммен *сөйлесіп* шешу керек (М.Әуезов). Нұрқасым, бар, атанды шақырып кел, кісілермен *әңгімелесіп* отырсын (С.Бегалин). Бірігіп бас қосып шешетін бір мәселе бар, соны *ақылдасуға, кеңесуге* шақырып отырмын (Б.Тілегенов). Хакім қалайда қызбен жолығып, *тілдесіп*, неге ренжігенін өз аузынан білгісі келді (Х.Есенжанов). Осы бір алғашқы аз ғана *пікірлесуден* бұлар бірін-бірі шын түсінгендей болды (Д.Әбілев).

Сөйлеу, айту, деу, үндеу, тіл қату. *Көңілге келген ойды, пікірді, хабарды басқа біреуге жеткізу*. Келеді өлең еселеп, Үлгере жазып жатамын. Бір емделіп, бір *сөйлеп*, Мол рахатқа батамын (Қасым Аманжолов). Алдына тура бара алмай, Барып *жауап ала алмай, айтаалмадық* зарынды (Жамбыл). Ол осы кезде “есті әйел ер жігітін гүлі мен көркі”*деген* ұстаз сөзін *ішінен қайталап* тұрған сияқты (С.Бақбергенов). *Үндеп*“мен істедім” деп тану деген ала қойшынын ойына да келмеді (І.Жансүгіров). Тәнірберген бірер рет *тіл қатып* еді, Еламан *үндемеді* (Ә.Нұрпейісов).

Сөйле-етістігінің сөзжасамдық ұясының құрылымы:

Кесте-1

Сөйле-	сөйле/гіш			
	сөйле/м		сөйлем/паз	
	сөйле/н	→	сөйлен/іс сөйлен/у	
	сөйле/-		сөйлең/кіре	сөйлеңкіре/у
	сөйле/с	→	сөйлес/у сөйлес/тір сөйлес/кіш сөйлес/у сөйлес/іл	сөйлестір/у сөйлескіш/тік сөйлесу/ші сөйлесіл/у
	сөйле/т	→	сөйлет/кіз сөйлет/тір сөйлет/у	сөйлеткіз/у сөйлеттір/у
	сөйле/у	→	сөйлеу/ші сөйлеу/ік	
	7сөз		14сөз	7сөз

Жанжал	жанжал/дас жанжал/қой жанжал/сыз жанжал/сыз жанжал/шы жанжал/шыл бсөз	жанжалдас/тыр жанжалдас/у жанжалшыл/ды 3сөз	жанжалдастыр/у жанжалдасу/шы 4сөз	барлығы: 13сөз
Керіс-	керіс/те керіс/тір керіс/у керіс/ін 4сөз	керісте/н керістір/у керісін/ше 3сөз	керістен/дір 1сөз	керістендір/у 1сөз барлығы: 9сөз

Қорытынды. Ұлттық болмыстың басты ерекшелігі Етістікті лексиканының тілдік жүйедегі орны оның жасалуына негізгі тірек ретінде қолданылатын түбірлердің қызметімен айқындалды. Ұлттық дүниетаным құндылықтарын жинақтаушы тірек ұғымдар: *сөйле-* етістігінен көрінеді. Олар:

1. Сөйлеу етістіктері өзінің мағыналық құрылымының күрделілігімен, лексика-семантикалық көпқырлылығымен, функционалдық қызмет байлығымен басқа етістерден ерекшеленеді.

2. Түркі тілдеріне ортақ етістікті түбір сөздік қордың негізі саналады.

3. Етістіктердің бейнелілігі: оқиғаны не әрекетті сөзбен әсерлі, бейнелі беру. Бейнеліетістіктер ассоциациялық байланыстар орнату арқылы көзге елестету, адамның сезім дүниесіне әсер ете отырып, жеткізу қазақ ұлтына тән ойлау моделінің негізгі ереушелігі болып табылады [Қасым Б., 2010].

4. Етістіктің семантикасын саралауда ғылыми тұжырымдар сөйлеу етістігінің семантикалық құрылымын ашуға, одан тараған сөзжасамдық түбірлес сөздердің өрісін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл етістік семантикасына байланысты халықтың таным-түсінігі арқылы ұлттың дүниетаным ерекшелігін анықтауға мүмкіндік береді.

5. Етістік мазмұнында ұлттық менталитетке тән ерекше ойлау модельдерін жеткізетін тілдік бірліктер қолданатын аясына қарай семантикалық топқа байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Кононов А.Н. История изучения тюркских языков в России: Дооктябрьский период. – Ленинград: Наука, 1972. – 272 с.-книга

2 Қордабаев Т. Түркология және қазақ тіл білімі. – Алматы: Санат, 1988. – 144 б.-кітап

3 Қашқари М. Түбі бір түркі тілі. (Тәржімалағандар: Ә.Ибатов, Қ.Бекетаев). – Алматы: Ана тілі, 1993. – 192 б. -кітап

4 Дмитриев Н.К. Грамматика бакирского языка / Н. К. Дмитриев. – М., Л., Баку: Изд-во АН Азербайджанской Республики, 1998. – 364с. -книга

5 Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. –М.: Изд-во АН СССР, 1952. –ч. II. – 544 с. - книга

6 Вайсгербер Йохан Лео. Родной язык и формирование духа / Пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О.А. Радченко. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с. (История лингвофилософской мысли.)

7 Қасым Б.Қ. Күрделі аталым жасалымы: когнитивті-дискурстық ұстаным (Зерттеулер). – Алматы: ЖК Волкова А.В., 2010. – 383 б.- кітап

8 Гаджиева Н.З., Коклянова А.А. Глаголы речи в тюркских языках. // Историческое развитие лексики тюркских языков. – М., 1961. – 322-460 с.-книга

9 Сағындықұлы Б. Қазақ тілі лексикасы дамуының этимологиялық негіздері. – Алматы: Санат, 1994. – 168 б.-кітап

10 Қалиев Б., Жылқыбаева А. Сөз мағыналарының негіздері. – Алматы: Білім, 2002. –109 б.-кітап

11 Салқынбай А. Тарихи сөзжасам (семантикалық аспект). – Алматы: Қазақ университеті, 1999. – 309 б.-кітап

12 Хасанов Ф. Сөздің лексикалық мағынасының құрылымы: филол. ғыл. канд. ... автореф.– Алматы, 1997. – 22 б.

13 Чертыкоав М.Д. Глаголы со значением психической деятельности в хакасском языке(системно-семантический аспект): Рукопись дисс. ... док. филол. наук. –Абакан, 2016. – 500 с.

References:

1. Kononov A.N. *İstoria izuchenia türkskih iazykov v Rosii: Doöktäbrski period.* – Leningrad: Nauka, 1972. – 272 s.-kniga

2. Qordabaev T. *Türkologia jäne qazaq til bilimi.* – Almaty: Sanat, 1988. – 144 b.-kitap

3. Qaşqari M. *Tübi bir türki tılı. (Tärijmalağandar: Ä.İbatov, Q.Beketaev).* – Almaty: Ana tılı, 1993. – 192 b.-kitap

4. Dmitriev N.K. *Gramatika başkirskogo iazyka / N. K. Dmitriev.* – M., L., Baku: İzd-vo AN Azerbajanskoi Respubliki, 1998. – 364s. -kniga

5. Baskakov N.A. *Karakalpakski iazyk.* –M.: İzd-vo AN SSSR, 1952. –ch. II. – 544 s.- kniga

6. Vaisgerber İohan Leo. *Rodnoi iazyk i formirovanie duha / Per. s nem., vstup. st. i koment. O.A. Radchenko. İzd. 2-e, ispr. i dop.* – M.: Editorial URSS, 2004. – 232 s. (*İstoria lingvofilosofskoi mysli.*)

7. Qasym B.Q. *Kürdeli atalym jasalymy: kognitivti-diskurstyq ūstanym (Zertteuler).* – Almaty: JK Volkova A.V., 2010. – 383 b.- kitap

8. Gajieva N.Z., Koklänova A.A. *Glagoly rechi v türkskih iazykah. // İstoricheskoe razvitie leksiki türkskih iazykov.* – M., 1961. – 322-460 s.-kniga

9. Sağyndyqūly B. *Qazaq tılı leksikasy damuynyñ etimologialyqnegizderi.* – Almaty: Sanat, 1994. – 168 b.-kitap

10. Qaliev B., Jylqybaeva A. *Söz mağynalarynyñ negizderi.* – Almaty: Bilim, 2002. –109 b.-kitap

11. Salqynbai A. *Tarihi sözjasam (semantikalıq aspekt).* – Almaty: Qazaq universiteti, 1999. – 309 b.-kitap

12. Hasanov Ğ. *Sözdiñ leksikalıq mağynasynyñ qūrylymy: filol. ғыl. kand. ... avtoref.– Almaty, 1997. – 22 b.*

13. Chertykoav M.D. *Glagoly so znacheniem psihicheskoi deiatelnosti v hakasskom iazyke(sistemno-semanticheski aspekt): Rukopis diss. ... dok. filol. nauk.* –Abakan, 2016. – 500 s.

МРНТИ 16.01.09

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.39>

Оразалиева Э.¹

¹ Назарбаев Университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

ТІЛДІК ЖАДЫ – ЭТНОТАНЫМДЫҚ ФЕНОМЕН, ҰЛАҒАТТЫ ЖАДЫҒЕРЛІК ҰҒЫМ (Ә. ҚАЙДАР ЕҢБЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ)

Аңдатпа

Уақыт пен заман талабына сай, тілді жоғары адамзаттық құндылық ретінде бағалау, оны антропологиялық танымның, этникалық жадының құралы деп сипаттау Ә. Қайдар зерттеулеріне негіз болар өзгешеліктер қатарын құрайды. Ғалым “тіл әлемін”, “Адамтану», “Қоғамтану», “Табиғаттану” салаларының қалыптасуына негіз ете отырып, тілдік құралдар арқылы жасалатын “бағалы мағлұматтар мен құнды деректерді түгел сөйлету” керек деп. есептеді. Нәтижесінде тілдік жадының негізінде, білім мен тәжірибе арқылы жиналған қор глоттогенез бен этногенез мәселелерін шешуге көмектесетін “этностың өзін танып-білуінің қайнар көзі” деп қабылданды. Тарихи, салыстырмалы, экстралингвистикалық зерттеулердің негізінде ғалым жеке ұлттық құндылықтарды жалпыадамзаттық